

OVERBIBLIOTEKAR DR. PHIL. LAURITZ NIELSEN

30. APRIL 1881 – 15. JULI 1947

IN MEMORIAM

Af Carl Dumreicher

LAURITZ NIELSEN var københavnsk Smedemestersøn, Student fra 1897 og oprindelig Filolog. Men Skæbnen førte ham efter et Elevaar ved Landbohøjskolens Bibliotek i April 1906 ind i en Assistentstilling ved Det kgl. Bibliotek – tidsnok til at deltage i det store Flytningsarbejde om Sommeren, da en Million Bøger ad en Skinnevej paa Træstillads rullede hen over Bibliotekshaven paa Vej fra det gamle og til det nye Hjem. En god Introduktion for en ung Bogmand af Lauritz Nielsens Type til Livet i Bøgernes Verden under H. O. Langes inspirerende Førerskab. Et andet Held var, at Lauritz Nielsen straks og fremdeles næsten under hele sin Biblioteksgering paa KB kom til at arbejde ved »Danske Afdeling« og herunder daglig fik Føling med det Stof, der snart skulde give ham Problemer nok at løse. Først de allersidste Aar blev han Leder af Haandskriftafdelingen. En naturlig Følge heraf blev – for at nævne det netop her – det udmærkede »Katalog over danske og norske Digteres Originalmanuskripter i Det kgl. Bibliotek« (1943), der for første Gang gav et forbavsende Overblik over, hvor rigt vort Nationalbibliotek er paa dette Omraade. Et uundværligt Opslagsværk for Fremtidens litteraturhistoriske Udgivere.

Jeg véd ikke, om H. O. Lange, der selv var en saa kyndig og skarpsindig Bogkender og Boghistoriker, en skønne Dag har tilskyndet sin dygtige

unge Undergivne til virkelig bogvidenskabelig Syssel. Men det kan være troligt nok. Paa det femte nordiske Biblioteksmøde nu i August sagde Biblioteksdirektør Robert L. Hansen med fuld Ret, at Omridsene af Langes Skikkelse synes at vokse med Afstanden. Men selv om Lange kan have inspireret Lauritz Nielsen, har denne paa Forhaand besiddet netop de Anlæg og Evner, hvorpaa al videnskabelig Virksomhed beror: utrættelig Flid i at samle og undersøge alle Detailler, kritisk Skarpsind overfor Kilder og Anskuelser, personlig Selvstændighed i Opfattelsen af Slutresultaterne. Han var baade af Temperament og af Intelligens en udpræget Videnskabsmands-Type. Hjærtet var med i Arbejdet og Stoffet, men Hjærnen overvaagede og overvejede hvert Skridt. Bag alt, hvad Lauritz Nielsen skrev, var der en Klarhed og en Klogskab, som gav Læseren en Følelse af Tillid baade til det, der stod, og til den, der havde skrevet det.

Lauritz Nielsens første officielle Særopgave – om man saa maa sige – synes at have været Supplementet 1914 til »Bibliotheca Danica«. Rimeligvis har dette Arbejde aabnet hans Øjne for, at der var et meget stort og meget betydningsfuldt Felt, hvor det vel var værd at gøre en Indsats, skønt Løsningen af Opgaven maatte støde paa en lang Række Problemer og Vanskeligheder. Det drejede sig simpelthen om at udarbejde en moderne Bibliografi over alle danske Palæotyper fra Begyndelsesaaret 1482 og op til 1550, der herhjemme – fordi det i Europa anvendte 1500 vilde gøre det danske Antal latterligt lille – er blevet vedtaget som Afgrænsningsaar.

Opgaven var i sig selv tillokkende. I alle Kulturlande var Sansen for Bogtrykkerkunstens første Frembringelser i stadig Stigen. Man havde faaet Blik for deres store Værdi i historisk, kulturel og sproglig Henseende og underkastede dem en nøjere Undersøgelse. Det var sket ogsaa i Danmark, hvor Jacob Langebæk i Slutningen af det 18de Aarhundrede i Videnskaberne Selskabs Almanak 1764–65 offentliggjorde en »Fortegnelse paa de ældste og rareste danske Bøger, som ere trykte før og i Reformations-Tiden«. Men derefter gik der ganske vist lidt over hundrede Aar, inden Overbibliotekar Christian Bruun successivt i sine »Aarsberetninger og Meddelelser fra det kgl. Bibliothek« I ff. (1870 ff.) publicerede sin Oversigt over »Den

danske Litteratur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550« – et for sin Tid meget betydningsfuldt og benyttet Værk.

Men omtrent samtidig med Bruuns mere litteraturhistorisk og bogbeskrivende end egentlig boghistorisk bestemmende Arbejde udviklede der sig i Udlandet en ganske ny Undersøgelsesform, en typologisk Metode, det benyttede selve det Materiale af Typer, Initialer, Ornamenten, Røskener etc., der var anvendt af Bogtrykkeren til Trykket, og paa Grundlag af Sammenligninger og Slutninger bl.a. søgte at identificere ogsaa alle Tryk uden Steds- eller Tidsangivelse og overhovedet kronologisere hele Bogmængden paa ny Vis og paa alle Punkter naa til en saa eksakt Bestemmelse som vel muligt. Samtidig var Materialet siden Bruuns Tid naturligvis vokset ved nye Fund.

Det laa da fristende nær at prøve den nye og nu efterhaanden videnskabeligt udviklede Metode paa det efterhaanden stærkt forøgede Materiale.

Med Understøttelse af Carlsbergfondet gik Lauritz Nielsen da i Gang hermed og udsendte i 1919 det første af de tre Værker, der fremfor alt vil bevare hans Navn og deres Værdi langt frem i Tiden. Med »Dansk Bibliografi 1482–1550 med særligt Hensyn til dansk Bogtrykkerkunsts Historie« forelaa en efter alle moderne Principper og paa Grundlag af alt indtil Dato kendt Materiale udarbejdet dansk Palæotypbibliografi. Det var en Bedrift, som maaske kun Fagfæller fuldt ud kunde vurdere, men hvis Nytte for Forskningen forlængst har vist sig. Lauritz Nielsen havde naturligvis nu fuldkommen opgivet Bruuns forældede Metode og gennemført Arbejdet efter sine egne og klart udformede Principper. Ikke mindst den ypperlige boghistoriske Indledning, en Oversigt over de Bogtrykkere, fra hvis Presse de ældste danske Tryk udgik, var i Virkeligheden den første fuldt ud videnskabelige Fremstilling af Danmarks ældste Boghistorie med meget nyt Stof.

Selve Ordningen var mønsterværdig. De 298 undersøgte Tryk var først opstillet i alfabetisk Orden og derefter grupperet under Trykker eller Trykkested. Hertil var føjet Facsimile og Beskrivelse af alt det anvendte typografiske Materiale.

Man maa gruble lidt over Metode og Principper, før de helt gaar op for en. I saa Henseende havde en lille orienterende Vejledning ikke været unødvendig. Værket er paa en Maade for viderekomne i Faget. Men med sine sikre Resultater er det aldeles uundværligt for enhver, der overhovedet har med danske Palæotyper at gøre.

I een Forstand havde Lauritz Nielsen naturligvis kunnet drage Nytte af Chr. Bruun, nemlig af selve Bogfortegnelsen over det hidtil kendte Materiale. Vilde han nu gaa videre – og forskellige Grunde talte for at fortsætte op til Aar 1600 – stod han til Gengæld paa fuldkommen bar Bund. Litteraturen fra 1550–1600 maatte behandles paa en helt anden Maade, suppleres ved eventuelle Fund i udenlandske Biblioteker og kræve en Række forudgaaende Specialundersøgelser, fordi der paa langt flere Omraader herskede kaotisk Usikkerhed. Heldigvis stillede Carlsbergfondet sig atter velvilligt. Lauritz Nielsen kom derved bl. a. ud paa Rejser til de fleste af Europas betydelige Biblioteker eller brevvekslede med Kolleger i mange Lande.

Det store Forarbejde – større og sværere end overfor Tiden før 1550 – blev da ganske naturligt først til en Disputats med Titlen: »Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550–1600« – en Titel, der i sig netop rummede de to Begreber, der var Lauritz Nielsens Specialer: Boghistorie og Bibliografi. Disputatsen faldt i to Dele: en almindelig, der gav en Oversigt over Typografiens Udvikling i Danmark til Aar 1600, og en speciel, der skildrede de enkelte Bogtrykkes Materiale og typografiske Praksis. Vi, som hin Torsdag Eftermiddag d. 1. Nov. 1923 sad i Anneksets Auditorium for at høre henholdsvis Hans Brix, H. O. Lange og Francis Beckett opponere, følte en dobbelt Stolthed: En Kollega sprang uden Embedseksamen fra cand. phil. til Dr. phil., og et boghistorisk og bibliografisk Emne var – vistnok for første Gang i Universitetets Historie – fundet værdigt til at forsvares for Doktorgraden. Lauritz Nielsen klarede sig elegant, smilede forstaaende, da Brix vilde have Lorenz Benedict omdøbt til Lauritz B. og med Allusion til Doktoranden tilføjede: »Det er dog saadan et kønt Navn«, og smaasnakkede hyggeligt med Beckett om Forholdet mellem Typologi og Kunsthistorie med særligt Henblik paa Ornamentiken. Lauritz Nielsens Chef, H. O. Lange, som midt imellem de to officielle Opponenten opponerede ex auditorio, var – saa vidt jeg husker – kortfattet, men lutter Ros.

Blader man igen i Bogen, er man tilbøjelig til bl. a. at beundre den sikre Bestemmelse af hidtil usikre Tryk. Det er, som om det har moret Lauritz Nielsen navnlig at sætte ind, hvor noget var særlig taaget eller gaadefuldt. Hans Skarpsindighed overfor f. Eks. falske Proveniensangivelser var til Tider forbløffende.

Med Disputatsen havde Lauritz Nielsen ryddet Banen og kunde roligt fortsætte. Tolv Aar efter første Del udkom da »Dansk Bibliografi 1551–1600« (1931–33). Den svære Kvart – det drejer sig jo om en saare frugtbar Periode i dansk Bogtrykkunsts Historie – er paa 677 Sider og blev efter sin Afslutning suppleret med en Folio max.: »Dansk typografisk Atlas 1482–1600« (1934) og et fælles Registerbind (1935). Den, der eftertænker den Sum af Flid og Evner, som ligger bagved denne danske Universalbibliografi fra 1482–1600, har ikke Lovord nok derfor. Det var en Opgave, som

der unægtelig skulde Mod til at paatage sig, Udholdenhed til at gennemføre og Begavelse til at løse. Det vil her gaa Lauritz Nielsen, som det altsaa allerede synes at være gaaet H. O. Lange: Størrelsen af Manden og Indsatsen vil vokse med Aarene. Slægt efter Slægt vil paa Læsesalene ty til disse fire Bind og drage Nytte af deres Oplysninger, medens Fagfolk tillige stille vil anerkende og beundre selve den personlige Indsats.

Det timedes Lauritz Nielsen endnu en Gang at udgive et boghistorisk Standardværk af det Omfang og den Kvalitet, at man om nogle Aar i Tvivlstilfælde vil sige: »Lad os se efter hos Lauritz Nielsen«. En Slags Forløber herfor var den lille, men meget smukke Bog »Rokokoen i dansk Bogkunst« (1936). Oprindelig et Foredrag i Forening for Boghaandværk, men derefter udgivet af Foreningen i udsøgt Udstyrelse med gyldne Rokoko-Ornamenter paa mørkerød Bund og baade Kartonnage og Forsats efter Originalbind fra Tiden. Det er en fin og ligesom lidt forelsket Studie over en forholdsvis kortvarig, men alligevel karakteristisk Periode indenfor dansk Bogkunst, som synes at have charmeret Forfatteren. Den efterfulgtes af den statelige og voluminøse Kvart »Den danske Bog« (1941) – 371 Sider Tekst og 170 Illustrationer. Undertitlen er »Forsøg til en dansk Boghistorie fra den ældste Tid til Nutiden«. Med sit Højdepunkt i Midten: det 17de og 18de Aarhundrede, ogsaa med adskillige Enkeltheder, der kan diskuteres og kritiseres, men ogsaa med en Stofrigdom og en tiltrods herfor fast Opbygning, der gør Læsningen lige saa interessant som let, er Bogen alle Bibliotekarers og Bogsamleres uundværlige Haandbog.

Medens Betydningen af disse baade i indre og ydre Henseende vægtige Hovedværker naturligvis rakte langt ud over Læsesalenes Haandbiblioteker, havde en Række mindre Bøger Sigte indadtil og var beregnet paa Bibliotekarstandens snævrere Kreds. Da det indbyrdes Forhold mellem de tre Statsbiblioteker begyndte at kræve en Nyordning, udsendte Lauritz Nielsen som et Led i Statens Bibliotekstilsyns Publikationer et Skrift om »Pligtafleveringen til vore Biblioteker. Et Reformforslag« (1923). Dels den knappe og klare Redegørelse for Pligtafleveringens historiske Udvikling

og dels den fornuftmæssige Forenkling, der foresloges, vakte Opmærksomhed og førte Lauritz Nielsen ind i Bibliotekskommissionen af 1924, i hvis Betænkning af 1927 det meste af Skriftet gik igen. Den næste af Statens Bibliotekstilsyns Publikationer skyldtes ogsaa ham: Oversigtsbogen om »Danske Stifts- og Skolebiblioteker. Deres historiske Udvikling og nuværende og fremtidige Stilling« (1925). En særlig Opgave førte derpaa til den tredie Bog. Universitetet betroede ham – 114 Aar efter at Rasmus Nyerup 1816 havde gjort Begyndelsen – i Efteraaret 1930 at holde en Række Forelæsninger for Studenter over Emnet: »Vejledning i Biblioteksbenyttelse og almindelig Bibliografi«. Et Forsøg, som desværre ikke siden er gentaget, skønt Nyttens synes umiddelbart indlysende, men anbefales til Rektors Overvejelse. Forelæsningerne forelaa Aaret efter i Bogform og i en af Udviklingen præget 2. Udgave 1943, desværre noget hæmmet af Krigsaarenes Vanskeligheder. En tredie Udgave vilde derfor have været nødvendig. Saa meget mere som Bogen var blevet Lærebog ved Statens Biblioteksskole og kunde forudses at blive obligatorisk Læsning, naar ogsaa Uddannelsen af Personalet ved de videnskabelige Biblioteker endelig en Dag var blevet til Virkelighed. Lauritz Nielsen deltog i de foreløbige Drøftelser herom og vilde utvivlsomt have faaet stor Betydning for den endelige Redaktion af det Forslag, som nu foreligger. Den sidste Bog, som hører til den her omtalte Gruppe: »Danmarks middelalderlige Haandskrifter. En sammenfattende boghistorisk Oversigt« (1937) maa ses fra Orienteringens og Undervisningsøjemedets Synspunkt. Den var ikke og skulde heller ikke være mere end et nyttigt Kompilationsarbejde.

En Mand med Lauritz Nielsens omfattende Viden og store Samvittighedsfuldhed maatte nødvendigvis drages med ind i andet kulturelt Arbejde af lignende Art. 1922 blev han Sekretær ved Videnskabernes Selskabs Kommission til Registrering af litterære Kilder til Danmarks Historie i Udlandet og udarbejdede i denne Egenskab 1934 en »Registrant over Breve fra og til Danske i udenlandske Biblioteker«. En lang Række Studier og Undersøgelser over Emner indenfor hans Speciale er trykt i »Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen«, hvor han var en skattet Medarbejder, i »Aar-

bog for Bogvenner«, »Bogens Verden« og her i »Bogvennen«. Ogsaa i det praktiske Organisationsarbejde var der Brug for ham. Han var i en længere Aarrække Medlem af Bestyrelsen for de videnskabelige Bibliotekers Gruppe indenfor Danmarks Biblioteksforening og Gruppens Formand fra 1935-38. Overalt gik han uanfægtet sin egen Vej, selv om den ikke faldt sammen med Flertallets, og kunde, naar han fandt det nødvendigt, hævde sin Opfattelse af Forholdet mellem de videnskabelige Biblioteker og Folkebibliotekerne med stor Styrke.

Kun et Par Gange udvidede dette fag- og specialprægede Forfatterskab sig ud over sine særlige Grænser og strejfede Litteraturhistorien indenfor vor egen Tid. Det var ganske snurrigt begge Gange med Hensyn til Digtere, der skulde synes at staa den tilsyneladende saa ligevægtige og skeptiske Lauritz Nielsen saare fjærnt. Men begge Gange fik, saa vidt jeg véd, ogsaa særlige Grunde ham ledet ind netop paa denne Opgave. Han var med al sin Intelligens iøvrigt en Litteraturkritiker, hvis Dom man gerne lyttede til, men uden stærkere Indfølingsevne overfor Skribenter af modsat Sjælstype. Alligevel var »Herman Bangs Vandreaar« (1918) naturligvis en mønsterværdig Brev-Udgave, medens »Holger Drachmann. Hovedtræk af en tragisk Digtterskæbne« (1942) væsentlig er en behændig Sammensmeltning og Samarbejdelse af Digterens brogede Digtning og brogede Liv, beregnet for den bredere Læsekreds. Atter dog lidt af den Oversigt og den Sammenhæng, som altid tiltalte Lauritz Nielsen saa meget.

Da Lauritz Nielsen i 1943 fik Posten som Overbibliotekar tilbudt, tøvede han et Øjeblik med at sige Ja, fordi han i og for sig ikke gerne forlod et saa rigt Kulturbibliotek som Det kgl. Bibliotek, der havde budt ham saa store Studiemuligheder. Men det kan nu ved hans pludselige og uventede Død med Rette siges, at han heldigvis – som han fuldt ud fortjente – endte i Toppen, og at han i de kun fire Aar, han fik Lov at virke ved UB, kom til at indpuste sin Afdeling et helt nyt Liv og blive en baade af Personale og Publikum lige skattet og afholdt Chef. Han fornyede bl. a. Læsesalens Haandbibliotek fra Grunden af og fortsatte ved sine Boganskaffelser Afdelingens gamle og med Tiden maaske noget glemte Traditio-

ner. Han glædede sig over, at dette gamle, halverede og nu rent humanistiske Bibliotek rummede mere, end han havde tænkt sig af Fortidens Bogskatte og igen kunde gro op til et værdifuldt Kulturbibliotek. Han forstod endelig med sin egen Humanisme at gøre sit Personale til ivrige Medarbejdere og stod paa den kammeratligste og mest kollegiale Vis overfor det i det daglige Samarbejde.

Disse fire Aar ved U. B. i Fiolstræde blev, saa vidt man kan se, en god og lykkelig Tid for Lauritz Nielsen. De gav ham samtidig Tid til at skrive to af sine bedste Bøger: det skønne Festskrift ved Gyldendals 175 Aars Jubilæum 1945 – fint trykt, fint illustreret og med et velberegnet Sammenspil mellem Forlagets egen og Tidens almindelige Historie – og endelig »Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne«, planlagt til tre Bind, hvoraf det første indtil Udgangen af det 17de Aarhundrede lige var udkommet inden hans Død. En Yndlingsopgave, han havde glædet sig til, og ligeledes bl. a. rigt illustreret for ikke at staa tilbage for de svenske Forbilleder, som han var paavirket af. Hvad vilde han ikke have kunnet faa ud af sit elskede 18de Aarhundrede – de store Bogsamleres Guldalder! Nu er Værket indtil videre desværre ufuldendt.

Lauritz Nielsen var en smuk Mand at se til. Meget i hans Væsen og Væremaade kunde minde om engelske Bibliotekartyper. Han vilde have passet ogsaa til et Bogrum paa British Museum. Han kunde imellem synes lidt utilgængelig, lidt sarkastisk i sin Form, lidt kølig i sit Forhold til Omverdenen. Men der var i hans Væsen ogsaa en bunden Varme. Man opdagede snart, at han besad den sande gentlemans aabne og redelige Karaktertræk. Hans stille Smil og hans faste Haandtryk kunde da virke yderst indtagende.

Men først nu ved hans Død, hvor man ser tilbage over hans Arbejdsindsats, gaar ogsaa dennes Rækkevidde helt op for os. Man behøver blot at overveje, hvorledes vi vilde have været stillet, hvis vi ikke havde haft disse Værker, der skabte Orden af Kaos, bibliografisk Oversigt, paalidelig Vurdering. Lutter Betingelser for at kunne bygge videre.

I Sandhed: i den danske Bibliotekarstands Portrætgalleri indtager Billedet af Lauritz Nielsen en ubestridt Hædersplads.

